

Lukemisto lukeneistolle

Vesa Heikkinen

Auli Hakulinen: Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä. Toimittaneet Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen ja Maria Viikuna. SKS 2001.

Alkuvuodesta 2001 juhlittiin suomea: suomen kielen professorin virka täytti 150 ja Kotikielen Seura 125 ajastaikaa. Juhlahumussa ilmestyi myös Lukemisto, johon on koottu kaksikymmentä akatemiaprofessori Auli Hakulisen artikkeleita noin kolmenkymmenen vuoden ajalta. Vanhin kirjan artikkeleista on ilmestynyt alun perin vuonna 1973, tuorein viime vuonna. Auli Hakulinen on tällaisen kokoomateoksen ansainnut. Toisaalta hän on pitkin matkaa tuonut Suomeen kielentutkimuksen uusia ajatuksia, toisaalta tehnyt suomea ja suomentutkimusta tunnetuksi maailmalla.

Lukemiston ovat toimittaneet Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen ja Maria Viikuna, kaikki maineikkaita kielinaisia. Toimittajat ovat koonneet Lukemistoon kirjoituksia, joista joitakin on ollut aiemmin vaikea saada käsiinsä. Osa artikkeleista on uusia suomennoksia. Lukijaa palvellaan myös laajahkolla bibliografialla Auli Hakulisen kirjoituksista. Toimittajien mukaan Auli Hakulinen on poikkeuksellisen laaja-alainen, monen tieteen välisellä alueella liikkuva ajattelija, tutkija ja opettaja. Lukemiston on tarkoitus havainnollistaa paitsi Hakulisen uraa myös suomalaisen kielitieteen muutoksia 1970-luvulta 2000-luvulle. Kirja on jaettu viiteen jaksoon, jotka ovat Kielioppi, Teksti ja konteksti, Äidinkielenopetus, Naistutkimus ja Keskustelu. Kunkin jakson alussa toimittajat johdattelevat teemaan. Ehkä jotakin sekä Auli Hakulisen että suomalaisesta kielentutkimuksen painotuksista viime vuosikymmeninä kertoo se, että kieliooppia käsitellään 180 sivulla, keskusteluanalyysia 90 sivulla ja tekstiä ja kontekstia 40 sivulla. Toimittajien mielestä samat perusasiat ovat hämmästyttävän hyvin näkyvillä sekä Hakulisen ensimmäisissä kirjoituksissa että nykytuotannossa: "Syntaktiset rakenteet, pragmaattiset funktiot ja merkityksen kontekstuaalisuus. Kielioppi, teksti ja vuorovaikutus. Kieli toimintana, maailman ja ihmisen identiteetin rakentajana." Lukijaa kiinnostaakin tarkkailla, miten tutkijan ajattelu mahdollisesti muuttuu aikojen saatossa. Teemojen kirjavuus puolestaan herättää kysymyksen, kuka Lukemistolle on kirjoitettu lukijaksi.

Kieliooppia ikä kaikki?

Auli Hakulinen on tunnetuimpia nykyfennistejä. Monet ovat ne tilanteet, joissa Hakulisen sana on painanut. Viime vuodet Hakulinen on johtanut hanketta, jossa tähdätään uuteen suomen kieliooppiin. Kattavaksi tarkoitettu kielioppi on jo ennen ilmestymistään keskusteluttanut niin kielentutkijoita kuin suurta yleisöäkin. Kielioopin kirjoittajat nimittäin pyrkivät kuvailevuuteen normittamisen asemesta, ja kuvauksen kohteena on normitetun yleiskielen lisäksi puhuttu kieli vaihteluineen. Lukemiston kieliooppia, tekstejä ja keskustelua käsittelevissä artikkeleissa lukijalta vaaditaan melko vankkaa perustietoa sekä suomen kielen ominaislaadusta että kielentutkimuksen suuntauksista. Niissä Hakulinen näyttääytyy tutkijana, jolle kielioppi on kaikki kaikessa. Lukemistosta välittyvä kuva Hakulisen keskeisestä kiinnostuksen kohteesta lienee oikea. Moni suomen kieleen perehtynyt ja jokainen sitä viime vuosikymmeninä opiskellut on tutustunut Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin Nykysuomen lauseoppia -kirjaan (1. painos 1979). Suomen kieliooppiseikoista ei 1980- ja 1990-luvuilla juuri ollut tapa eikä oikein lupakaan kirjoittaa viittaamatta Hakulisen ja Karlssonin teokseen. Nykysuomen lauseoppia oli tarkoitettu ensisijaisesti suomen kielen kurssikirjaksi syventäviin opintoihin, ja ehkä osittain juuri oppikirjamaisuutensa takia se saikin jatkuvasti uusia kiitollisia käyttäjiä. Sen sijaan Lukemiston kieliooppijaksoa ei voi oppikirjamaiseksi kuvata. Jakson artikkelit ovatkin ilmestyneet tieteellisissä julkaisuissa. Neljä 1970-luvun tekstiä nojaa Noam Chomskyn ideoimaan generatiiviseen kieliooppiin, ajatukseen pintarakenteista ja syvärakenteista sekä erilaisista transformaatio säännöistä. Nykykatsannossa toistuva puhe "kielipiillisistä" ja "epäkielipiillisistä" lauseista ja siitä, mikä on "käypää", mikä ei, saattaa tuntua erityisesti funktionaalisen kielikäsitteilyn omaksuneesta lukijasta oudolta. Hakulinen itsekin muistuttaa tuolloin tällöin, miten yksittäiset ilmaukset lopulta saavat tulkintansa käytössään tai "tilanteesta, kielenulkoisesta kontekstista". Toisaalta hän pitää enimmäkseen lujasti kiinni käsitteistään, jonka mukaan kielioppi on ennen muuta sääntöjä. Lukemiston toimittajat muistuttavatkin, miten "Hakulinen tähdentää, ettei yksittäisten tekstien valintoja koskaan voi ymmärtää tuntematta kielioopin sanelemaa säännönmukaisuuksia".

Kokoelman jako jaksoihin Kielioppi ja Teksti ja konteksti on toimittajien mielestä "monilta osin keinotekoinen". Äkkiseltään jako saattaa olla jopa hieman harhaanjohtava. Niin Kielioppi-jakson kuin Teksti ja konteksti -jaksonkin kirjoituksissa Hakulinen nimittäin lähestyy kieltä enimmäkseen lauseiden näkökulmasta, ja lauseen kontekstina hänen analyyseissaan on useammin toinen lause kuin kokonainen teksti, tekstilaji tai esimerkiksi ideologia. Hakulinen ei juuri antaudu esimerkkien kautta pohtimaan tekstikokonaisuuksien rakentumista, saati tekstien kokonaismerkityksiä tai tekstilajiseikkoja, vaikka hän kyllä kannustaa muita tällaisiin pohdintoihin. Esimerkiksi artikkelissaan Lapsen kielen tekstuaalisesta kehityksestä (1981) Hakulinen osoittaa, miten lapsen kielen kehitys "on suuremman määrän myös pragmaattis-tekstuaalista", ei vain sanastollista. Artikkelissa Huomautuksia tematiikasta, topiikista ja typologiasta (1989) Hakulinen lisäksi kannustaa tutkijoita ymmärtämään "diskurssin ja syntaksin yhteispeliä" ja "kielen käytettävissä olevaa tekstuaalista retoriikkaa". Vaikka Hakulisen tutkimusta leimaa suomen kielen säännönmukaisuuksien ja ominaislaadun selvittäminen, Hakulista ei voi väittää yhteen ideaan takertujaksi. Jo kirjoituksessaan suomen sanajärjestyksestä (1976) hän pohtii sitä, miten generatiivisen kielioopin käsite syvärakenne on kriisissä. Pohdinnassa näkyy mielestäni Auli Hakulisen perusluonne tutkijana. Hän on valmis kyseenalaistamaan myös sen, mihin itse nojaa. Tällaisen (itse)kriittisyyden tuloksena on rakentava ajatus: "Tulevaisuuden tehtäväksi jää näin ollen sillan rakentaminen lauseiden

rakenteen ja lauseiden käytön kuvauksen välille." Ajatus on sittemmin tullut toteen mm. useissa Helsingin yliopiston suomen kielen väitöskirjoissa ja myös Hakulisen omista tutkimuksissa. Hakulisen tutkijanotteelle ominaista on myös se, että hän purkaa tutkimusalansa luonnollistumia. Tästä hyväksi esimerkiksi käy kirjoitus Eiköhän siit tullu ekonomoi siit tuli nii. Eräiden lausesulautumien tarkastelua (1987), jossa saa kyytiä perinteisen kielioipin setäläläinen käsitys kielioipinkuvauksen keskeisestä yksiköstä, "täydellisestä lauseesta". Hakulinen ei epärii tarttua ns. aitoihin kielenkäytön esimerkkeihin, kuten kirjoituksen otsikoksi nostamaansa lausesulautumaan, jossa yhdistyy kysymys "eiköhän siit tullut ekonomoi" ja vastaus "ekonomoi siit tuli nii". Muutenkin Hakulisen rooli arkipuheen merkityksen ja sen tutkimisen tärkeyden korostajana käy hyvin ilmi Lukemistosta. Generatiivisen lähestymistavan lisäksi Hakulisen tuotantoa leimaa sosiokulttuurinen kiinnostus, pragmaattinen ja funktionaalinen ymmärrys kielestä ihmisten välisenä toimintana. Ehkä hedelmällisimmin Hakulisen kiinnostuksen kohteet yhdistyvät hänen tutkimuksissaan keskusteluista. Niistä on Lukemistossa on viisi valaisevaa esimerkkiä. Näissäkin artikkeleissa peruskysymys toki on rakenteen ja järjestyneisyyden etsiminen, etten sanoisi keskustelun sääntöjen kartoittaminen. Yksittäistä keskusteluakin analysoidessaan Hakulinen haluaa sanoa jotakin enemmän: kielen mahdollisuuksista ja ihmisten välisen toiminnan säännönmukaisuuksista.

Analyttinen ja keskusteleva Hakulinen

Lukemistoon on kasattu näytteitä yhden kirjoittajan laajasta ja moninaisesta tuotannosta. Kuten tällaisissa kokoelmissa usein, myös Lukemistossa näkökulmien runsaus on sekä kirjan vahvuus että heikkous. Kirjassa luodaan oiva kuva Auli Hakulisesta tutkijana, monen teorian ja metodin hallitsijana ja uutta etsivänä ajattelijana. Kokonaisuena lukupakettina kirja tuskin kuitenkaan kiinnostaa muita kuin armoitetuimpia kieli-ihmisiä. Useimmille kielentutkijoillekaan kaikki näkökulmat eivät ole yhtä relevantteja, ja tenttikirjaksi Lukemisto soveltuu vain pieninä palasina, siten, että eri kursseilla opiskellaan eri artikkeleita. Lukemisto etsii siis lukijoikseen lähinnä lukeneistoja, vieläpä suomen kielen tutkimukseen perehtyneitä lukijoita.

On harmi, jos Lukemisto kuluu vain fennistien käsissä. Kirjassa nimittäin on myös sellaisia tekstejä, jotka ovat yleistajuisempia kuin tiukimmin kielitieteelliset artikkelit ja joilla on laajempaakin yhteiskunnallista merkitystä. Näitä tekstejä on erityisesti Lukemiston äidinkielenopetusta ja naistutkimusta käsittelevissä jaksossa. Hakulisen ansioita sen enempää äidinkielenopetuksen kehittäjänä kuin naistutkimuksen pioneerinakaan ei ole syytä jättää kielioippisaavutusten varjoon. Kirjan toimittajien mielestä Hakulinen on ollut aikaansa edellä kirjoittaessaan äidinkielenopetuksen peruskysymyksistä. Yhä tuoreilta ja kantavilta tuntuvatkin muun muassa monet 1974 ilmestyneen Kielitieteen näkökulmia -jutun ajatuksista: Hakulinen kritisoi jo tuolloin normatiivisen "hyvä" ja "huono" -ajattelun kapeutta. Hän korostaa äidinkielen taidon merkitystä "elämisen, oppimisen ja viihtymisen kannalta". Hän vaatii, että suomen kielen opettajien tulisi perehtyä useisiin kielioippimalleihin.

Kiinnostava ja kannatettava on myös artikkelin Tekstilingvistiikka ja äidinkielenopetus (1978) perusajatus: "Yksi koulun tavoitteista on opettaa lapset käyttämään paremmin äidinkieltään; teksti on kielen käytön perusyksikkö. Näistä kahdesta väitteestä seuraa, että tekstilingvistiikalla tulisi olla merkitystä äidinkielen opetukselle." Hakulinen syventää ajatustaan äidinkielenopetuksen tehtävistä Kieli ihmistymisen välineenä -artikkelissaan (1981). Siinä hän pohtii puhutun ja kirjoitetun kielen suhdetta ja sitä, miten kieli pitäisi ymmärtää ei vain viestinnän välineenä vaan myös oppimisen ja ajattelemisen välineenä. Jos äidinkielenopetuksessa pystytään välittämään käsitystä kielestä ihmisen kasvamisen ja kehittymisen välineenä, opetus on Hakulisen mielestä arvokasta kulttuuriyötä.

Arvokasta kulttuuriyötä tekee myös Hakulinen itse. Hakulisen parhaat puolet analyttikkona ja yhteiskunnallisena keskustelijana yhdistyvät mielestäni Naistutkimus-jakson jutuissa. Hakulinen tunnetaan naistutkimuksen uranuurtajana Suomessa, ja Lukemiston naistutkimusjutut osoittavat, että Hakulinen panee likoon kaiken osaamisensa analysoidessaan sukupuolen merkitystä yhteiskunnassa ja ihmisen elämässä. Hakulinen lähtee siitä, että monissa sukupuoleen liittyvissä kielistereotyyppioissa on vain "siteeksi totta": miehet kiroavat, naiset siunailevat; miehet käseivät, naiset ehdottavat; miehet käyttävät paljon substantiiveja, naiset adjektiveja. Hakulinen pohtii mieluummin sitä, ketkä pääsevät antamaan eri tilanteissa käsitteille merkityksiä ja valitsemaan ne asiat, joista on tärkeää voida puhua. Esimerkiksi kuukautisista puhutaan enimmäkseen "miesten kannalta" ja negatiivisesti punakukana, rospuuttoaikana ja naisten tautina. Hakulisen mielestä "kuukautiset voitaisiin nähdä voimannäyttönä, seksuaalisuuden merkinä, ylpeilyn ja arvostuksen aiheena".

Jutussaan Kieli ja kielenkäyttö: Onko suomi suku(puoli)neutraali kieli (1992) Hakulinen kiinnittääärkevästi huomiota siihen, että äidinkieltämme on ollut standardoimassa "pieni joukko isänmaallisia suomalaisia miehiä". Tästä syystä voimme Hakulisen mukaan sanoa, että "alusta aikaan uuden yleiskielen toteuttamisessa oli selvä työnjako sukupuolten välillä". Hakulinen kritisoi perusteita, joilla Nykysuomen sanakirjaan (1951B1965) kodifioitiin tietynlaisia merkitysluonnollistumia uskonnon, lain ja hallinnon miehisestä kielestä. Hakulinen asettaa vastakkain naisten hallitseman puhutun arkikielen ja puhtaasti miehisen kirjallisuuden kielen ja ennustaa, että kun naiset ottavat yhä enemmän osaa julkiseen elämään, nuo kaksi varianttia lähestyvät toisiaan. Hakulinen uskoo, että ajan mittaan tällainen kehitys vapauttaa virallisen suomen "paperisesta maustaan".

Suomen kielen tutkimuksessa naiset B Auli Hakulinen etunenässä B ovat paikkansa ottaneet. "Auli Hakulinen on legenda jo eläessään", arvioivat Lukemiston toimittajat kirjan ensimmäisessä lauseessa. Tässä ehkä tahallisenkin mahtipontisessa muotoilussa kiteytyy paitsi monen fennistin ajatus myös fennistiikan yksi traditio: suomen kielen lukeneisto on aina tarvinnut johtotähtensä.

Kirjoittaja on filosofian tohtori ja erikoistutkija Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa.